

RILKE LEVELEI

Rilke sohasem írt sokat; életének utolsó tíz éve alatt még kevesebbet, mint előbb s az is alig jutott a nyilvánosság elé. Mondanivalójának nagyobb részét mintha mindig elhallgatta volna. Csak halála után derült ki, hogy szeretett írni. Leveleit összegyűjtötték és kiadták. Így most több kötet formájában birtokába jutottunk azoknak a csak-nem titkolt írásoknak, amelyek a nyilvánosság előtt való hallgatását érthetővé teszik.

Ha az ember a levelek közül egyet, akármelyiket, összehasonlítja oly művel, amelyik abban az időben éppen sikert aratott, arra az eredményre kell jutnia, hogy a levéllel szemben a nyilvánosság előtt sikert aratott műben, legyen az még oly komoly, van valami nem nemes. Most nincs szó a műnek ama fajtájáról, amelynek osztályrésze az úgynevezett közönségsiker lett. Mert, ha a nagy könyvsikernek egyáltalán van az irodalom számára tanulsága, ez csak az lehet, hogy a közönség nem irodalmi fórum. Egy mű megítélésében az, hogy hány példányban fogyott el, érdekes tényező, – távolról sem végső ítélet. És e tény inkább a közönséget jellemzi, mint a művet. Az irodalmi mű szellemi megnyilatkozás. És bármely mai szellemi megnyilatkozás, amit a közönség szívesen fogadott, mélyen Rilke levelei alatt áll.

Nyugodtan mondható, hogy éppen azért. Megmaradt benne a szellem ama nemessége, amely ha kifelé fordul, elvész. Tud az irodalom többet nyújtani, mint azt a gyengéd szépséget, a gondolkodásnak azt az előkelőségét, a kifejezésnek azt a közvetlenségét, amit egy költő levele? Vajon a költő nem saját költőségének színésze már ott, ahol verset ír –, és nem ott kell kiderülnie annak, hogy mennyire költő, ahol nem is gondol vele: levelében?

Van-e nagyobb értéke a műnek, mint az írás lírájának tisztasága? És éppen ezért nem kell-e, hogy a költőiség a legkényesebb ponton ragyogjon fel, vagy bukjon el: a levélben és a naplóban?

Bizonyos, hogy e tiszta líra, amely úgy látszik, a kornak a közönsége elé jutott, különösen a közönség előtt sikert aratott műveiből hiányzik, elrejtőzött. Ha valaki majd a XX. század első felének költészetét keresni fogja, nem ott találja meg, ahol mi hisszük, a tíz nyelvre fordított regényekben. Külön feladat lesz megtalálni. Talán nem is könyvben fognak rábukkanni, nem is legépelet kötegekben; esetleg kéziratban, amit a szerzőn kívül csak egy-két barát olvasott, és így nem volt öt ember sem, aki tisztán érezte, hogy az írásnak ez a fajtája ma mennyire korszerűtlen. Az ember gyakran elcsodálkozik, milyen sokan keresik a nyilvánosságot. Nincs elég nagy áldozat, amit meg ne hoznának azért, hogy verseiket, novelláikat, gondolataikat kinyomtassák.

A művelt osztály fele író. Sajátságos kényszer hajtja a papírhoz –, nem: a nyomtatott betűhöz. Sehol olyan versengés nincs, mint az írás körül. Irodalmi hírnév ma több, mint sok pénz. S ami a túlzott irodalmiságban éppen megrendítő, az ennek az általánossá vált írásbeliségnek teljes és tökéletes értéktelensége, költőietlensége. Nincs kevésbé költői mű, mint egy ama verseskötetek közül, amelyek a világ minden részén, minden nyelven naponként százszámra megjelennek, figyelmet kérnek és lelkesültséget várnak a közönségtől. Nyugodtan mondható, hogy éppen azért. Ami e kötetekben megnyilatkozik, a becsvágynak egészen más formája, mint amit művésztől lehet nevezni. Mennyivel költőibb lenne mindazt, amit ilyen ezer-közül-egy költő megír, elhallgatni. Ha van benne vágy az írásra, nem kellene tényleg és először írni? – Ehelyett megrohanja a nyomdát, a szerkesztőséget és a közönséget. Valami egészen más dolgozik az emberben akkor, amikor előveszi füzetét, és beleírja,

amit gondol, és más akkor, amikor hatást akar kelteni. A csendes nap-lóíró számára mindegy, hogy milyen dicsőségben lesz részei. Az írás oly mély varázslat, amit a közönségre számító sohasem érez. Hatást tenni! Mily olcsó – és mennyire hibás! Hiszen a művészi hatás első feltétele: megfelekedezni arról, hogy van közönség. Írni nem annyi, mint valakinek írni, hanem annyi, mint leírni azt, amit az ismeretlen diktál. Mindent egybevéve a nemes írás közelebb van a hallgatáshoz, mint ahhoz a zsvajhoz, amit e költők csapnak. S végül, milyen sajtóságos! – Mennyire a halk szavú költők éppen azok, akik a leghangosabbak! Milyen fülsértően rikácsolnak tolakodó halkszavúságukkal! Nem tudnak otthon maradni, s úgy írni, hogy ehhez senkinek semmi köze, *hogy* a közönség innen teljesen ki van zárva, itt nincs számításba véve a nyomtatott betű és a kritikus, ez szigorúan és tisztán csak irodalmi ügy, semmi más, tehát nem ok a dicsőség aratására, nem uralmi ösztön segédeszköze, nem is mesterség, hanem éppen ellenkezőleg: dilettantizmus, passzió, öröm, magánügy, szenvedély.

Ezen a helyen nem is lehetne nagyobb mulasztást elkövetni, mint ha az ember nem említené meg Valéry nevét. Mert ha valakinek ma az írás magánügy, neki az. Minden, amit ír, olyan személyes, mint egy levél. Húszéves korában néhány verset írt, s ezek nem voltak sem jobbak sem rosszabbak, mint a kilencvenes évek versei. S aztán húsz esztendeig hallgatott, – vagyis húsz esztendeig naplót vezetett. A róla szóló könyvek azt mondják, hogy a szellem finomításában odáig akart menni, hogy teljesen megtisztítsa minden mástól, ami nem szellem. El akarta érni a szigorú és következetes gondolkozást, ami csak tiszta gondolkozás, és semmi egyéb, – tárgytól és anyagtól független abszolút szellem. A fegyelmezés ideje volt ez: szellemének fogékonyságát és érzékenységét fejlesztette ki. Az írás e magában álló aszketikus magatartásának csak mellékterméke volt: a koncentráció egy neme. Sok tekintetben úgy próbálta ki szellemének ruganyosságát és éberségét, *hogy* írt. A napló *provisoire d'incidents de l'esprit* – és: *notes pour moi, impromptus, surprises de l'attention, permes.* * *alkalmi írások a szellem eseményeiről — jegyzetek önmagának, rögtönzések, a figyelem rajtaütései, csírák.

Teljesen függetlenül attól, szellemét hogyan sikerült megtisztítania és rendeznie, impromptuiban oly hangot ütött meg, oly stílust, egész nyel-vet, amely azon kívül, amit mond, semmi egyéb-re nincs tekintettel. Micsoda megkönnyebbülés oly mondatokat olvasni, amelyekben a nyelv természetes logikáján kívül nincs más előzékenység. Semmi tálalás, semmi könnyítés, taktika és mesterség. Nem akar érthető lenni, még kevésbé világos vagy kerek, különösen nem akar szép lenni. . Nem akar hatni. A szavak nem festik magukat, nem járnak frakkban, és nem korzóznak. Valéry szellemisége csodálatba ejtheti azokat, akik rajonganak a nagyszerű teljesítményekért. De, ami könyveiben az igazi varázs, az nem a szellem, ha-nem az írásnak az a gondtalan egyszerűsége, – a szándékosságnak az a teljes hiánya, ami egy gyermeknél primitívség, egy művésznél a legnagyobb tudás és bátorság jele. Szánalomra méltó költő, aki beleizzad abba, hogy mint a rossz udvarló imádotját, – a közönséget „megfőzze”.

Nem költő az, aki akar valamit. És nem tud írni az, aki minden mondatnál azt kérdezi: mit szól hozzá a szomszédasszony. Valéry naplói megjelentek, s azóta már van a modern időből vett példa, s így alap arra, hogy azt lehessen mondani: aki könyvet akar kiadni, először írjon húsz évig naplót. Negyven éves kora előtt senkiről sem lehet megállapítani, hogy érdemes-e írnia. Addig pedig csak jegyezzen. Paradox, de érdemes gondolkozni rajta: nem elég fiatal hozzá. Valéry naplóinak vonzóereje az írás lírájának tisztasága. Ugyanaz az üde és gazdag szépség ez, mint ami Goethe beszélgetéseiből árad.

Annyira pillanat itt minden: hangulat, egészségi állapot, emlék, benyomás, éberség, kedély, hajlam, – a szó annyira pszichológiai, sőt meteorológiai függvény, hogy mindennemű nem-irodalmi szándék lehetősége kis törtté csökkent. Aki beszél, az tárgyával van elfoglalva; nem ér rá a közönséggel törődni. Nincs alkalom *az espressivora*. Kénytelen önmaga lenni.

Azok az ezrével megjelenő művek, amik ma a költészet elnevezésére igényt tartanak, naplóban, levélben, feljegyzésben sohasem születtek volna meg. Ihletük nem az író ösztöne volt, az az ösztön, amelyben oly sajátságosan összefonódik kényszer, öröm, megszabadulási vágy, mágia, szokás, játék, felelősség, és még sok más. E művek ihlete: szereplés, hiúság, tetszésvágy, siker, ura-lom, és a többi. Nők műveire fokozottan vonatkozik ugyanez. Heine mondja, hogy, ha nő ír, csak egyik szemével néz a papírra, a másikkal egy férfit figyel, kivéve Hahn-Hahn grófnőt, akinek csak egy szeme van. Lehet egy írás nemességének más mértéke, mint nyílt válasz arra a kérdésre: megíródott volna ez akkor is, ha a könyvnyomtatást nem találták volna fel? – Vagyis megíródott volna levélnek? Rilke leveleit az ember közvetlen élvezettel olvassa, mert érzi, hogy e levelek szerzője szere-tett írni. Szeretett írni egészen úgy, ahogy valaki szereti a bort. A félreértés elkerülése végett: van, aki a részegséget szereti, és van, aki a bort, illatát, színét, csillogását, szóval a bort. Van, aki az írást melléktermékeiért szereti, az írás esetleges következményeiért, a szereplésért, és van, aki az írást szereti, ahogy a bort. „Egy költeményben – írja Rilke Andreas Salomé Lounak –, ami sikerül, több valóság van, mint minden más vonatkozásban, vagy vonzalomban, amit érzek. Ahol alkotok, ott valódi vagyok, és szeretnék erőt találni ahhoz, hogy egész életemet erre a valódiságra alapítsam, e végtelen egyszerűsége és öröme, amely néha osztályrészemül jut.” Kétségtelen: egy sikerült költeményben az ember valódivá lesz, hasonlíthatatlanul valódibbá, mint az élet bármely más vonatkozásában. A teremtő írás oly világot nyithat meg az ember előtt, amely mélyebb az örömnél, mélyebb a vallásnál, mélyebb a szerelemnél. És mi a levél?

–Oly mű, amely körül együtt van az írás mindhárom lényeges feltétele: az alkalom, a szabadság és a távolság. Elöttem az üres papír, azt írom, amit akarok, s minden hang elszáll, mint egy madár, vagy szikra. A pillanat felszólít, magam helyett megyek, és talán a végtelenbe indulok. Minden érzés-nek van itt helye: rokonszenv, melegség, gúny, kritika, harag, és a legmélyén ott van az, ami a levél tulajdonképpeni értelme: a vágy. A levél az egyedüli mű, amelyben az ember nem lehet egyedül. Rilke alakjához ezek a levelek új vonást nem rajzolnak. Miskin herceg ő, Dosztojevszkij pokol-metafizikája és epilepsziája nélkül. De nem lehetne nagyobb hibát elkövetni, mint ez alkalommal minden esetben ugyanarról a személyről beszélni. Hiszen sohasem lehet eldönteni, hogy a levél szerzője kicsoda: aki írja, vagy akinek írják. Ha valahol itt fennáll *a noészisz noészeósz*, a gondolat gondolatának esete. *Créateur tréé** – *Teremtett teremtő. - mondja Valéry. Minden-nek és mindenkinek nagyobb szerepe van itt, mint az egyes szám első személyének. Tájak, séta, hangulat, fák, emberek, könyvek, városok, vágyak, tervek – a dráma szereplői. Az író csak színtér és megragadott.

... Eggyel gyarapodott ama művek száma, amelyek az embert nem hagyják cserben. Nincs sok ilyen. Nem kell egyéb, mint egy kis rossz-kedv, s máris kitűnik, hogy a megrakott szekrény tulajdonképpen üres; csak legyen november. Oly kevés jóbarát van a könyvek között. Ír Capriról, Párizsról, arról, hogyan aludt, mit mondott Cézanne, ír ...

„*ich fühle, was van Gogh ... dass alles noch zu machen ist: alles.*” * *Úgy érzem, mint van Gogh ... mindent rendbe kell még tenni, mindent.

